

SHAYBONIYLAR VA ASHTARXONIYLAR HUKMRONLIGI DAVRIDA SURXON VOHASI

Daminov Salim¹

Toshov G'ayrat²

Murodulloyev Murodullo³

¹⁻²⁻³Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabalari
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7466512>

ARTICLE INFO

Received: 10th December 2022

Accepted: 15th December 2022

Online: 21th December 2022

KEY WORDS

(«Podshohni sharaflovchi kitob»), Dexi nav, Salavot, Jayhun, Chingil, Maxdiy.

ABSTRACT

Amir Temur vorislari o'rtasidagi o'zaro toju taxt kurashi, ichki nizolarning jidsiy keskinlashuvi Temuriylar saltanatining inqiroziga sabab bo'ladi. Bu esa temuriylarga qarashli yerlarning, jumladan Surxon vohasining birin-ketin Shayboniylar va Ashtarxoniylar tomonidan istilo qilinishiga olib keladi. Bu ikki sulola davrida voha shaharlari, ayniqsa Termizning saltanatdagi ijtimoiy – iqtisodiy o'rni katta bo'lganligi manbalarda isbotlangan.

Shayboniylar istilosi arafasida Termiz va Chag'oniyonga qo'shni bo'lgan Balxda Sulton Husayn o'g'li Badiuzzamon hokimlik qilar edi. U Termiz shahrini shayboniylarga topshirmaslikka urinib ko'radi. Xuddi shu davrda Hisor va Badaxshon viloyati hokimi Xusravshoh juda kuchli va boy bo'lgan o'z viloyatining kuchiga yetarli baho bera olmaydi. U temuriy shahzodalarga yordam berish o'rniga, ulardan qo'rqadi. 20 ming askar bilan Badiuzzamon Xusravshohni Termizda uzoq kutadi. Xusravshoh bu paytda shayboniylar kelayotganini eshitishi bilan o'z mulkini tashlab qochadi va oqibatda undan madad kutib turgan Badiuzzamon Termiz shaxrini tark etib, Balxga qaytishga majbur bo'ladi. Shayboniixon 1504 -yili Termiz va Jayhun yoqasidagi yerlarni o'z qo'l ostiga oladi va shaharga shayboniylardan Said Muhammad Sulton hokim etib tayinlanadi. Muhim strategik ahamiyatga ega bo'lgan Termizning qo'ldan ketishi kelajakda Amudaryoning narigi qirg'og'idagi temuriylarga qarashli yerlarning istilo qilinishiga yo'l ochar edi. Ana shu tariqa bu orada 1505 - yili Hisor hech qanday qarshiliksiz Shayboniixon tomonidan egallab olinadi va shundan so'ng Bag'lon, qunduz, Badaxshonlar Mahmud Sulton hamda Muhammad Temur sultonlar tomonidan istilo qilinadi. Xusravshohga tobe bo'lgan mulklar Shayboniixon qarindoshlariga taqsimlanadi va Chag'oniyon esa Maxdiy Sultonga beriladi.¹

Shayboniixon vafotidan so'ng, 1511 - yilning yanvar 1512 - yilning fevral oylarida shayboniy sultonlar Vaxshdagi Puli Sanginda boburiylar tomonidan mag'lubiyatga uchraydi. Buning natijasida Chag'oniyon, Hisori Shodmon va Qabodiyon boburiylar qo'l ostiga o'tadi. Ammo oradan ko'p vaqt o'tmay, 1513 yilda boburiylar lashkari shayboniylar sulolasidan bo'lmish Ubaydulloxon tomonidan quvib chiqariladi. Balx va Jayhun daryosining o'ng sohilidagi yerlarga XVI asrning 20yillarida boburiylar tomonidan doimiy ravishda xavf solib turilgan. Pirmuhammadning amalga oshirgan ichki hamda tashqi siyosati tufayli XVI asrning 4060yillarida Termiz va Chag'oniyonda ma'lum bir davr osoyishtalikka erishilgan edi. Ammo

Buxoro va Balx o'rtasidagi muhim harbiy istehkom bo'lgan Termiz shayboniylar va ularning Balxdagi gumashtalari o'rtasida teztez yuz beradigan janjallar tufayli o'zaro kurash maydoniga aylangan edi. Shayboniylar saltanatining yirik arboblardan biri sanalgan Abdullaxon ham hokimiyatni mustahkamlashda Termizning strategik mavqeiga alohida e'tibor qaratadi. Uning 1572-yil mayiyun oylarida Termizni egallash uchun olib borgan kurashi bunga misol bo'ladi. Hofiz Tanishning bergan ma'lumotlariga qaraganda, Termiz hokimi etib Abdullaxonning amakivachchasi Maxmud Sulton tayinlangan edi.²

Daryo qirg'og'idagi ko'hna Termiz qal'asi o'zbeklar Hukmronligi davrida ham mavjud edi. Bu davr haqida Hofiz Tanish Buxoriyning 1572-yili yozilgan (Sharafnomai shohiy) («Podshohni sharaflovchi kitob») asarida Termizning topografik o'rni, shahardagi binolar, osoriatiqalari, xalqning etnik tarkibi xususida ma'lumotlar beriladi. O'sha paytda Termiz Abdullaxonning dushmani Balx hukmdori Dinmuhammadga bo'ysunardi. Abdullaxon Termizni qamal qilishdan oldin Hakim atTermiziy va Abu Bakr Varroq mozorlarining shayxlarini yoniga chorlab, ularni maxsus sovg'alar bilan siylaydi. Termiz va uning atrofidagi yerlar XVII asrda o'zbeklarning qo'ng'iroq urug'i qo'liga o'tadi. Bu davr haqida balxlik yirik tarixchi Maxmud ibn Vali o'zining «Baxr ulasror fi manoqib alahyor» («Olijanob kishilar haqida sirlar dengizi») asarida Termiz to'rtinchi iqlimdan va Movarounnahrning yirik shaharlaridan biri ekanligini, uning mustahkam devorlari Jayhun qirg'og'ida qad ko'targanligini, darvozasi ham daryo tomonda ekanligini qayd etadi. Muallifning ta'kidlashicha, shaharda qishloq va mahallalar qo'p bo'lgan. Surxondaryoning shimoliy qirg'og'ida joylashgan, asli nomi Solihobod bo'lib, mahalliy xalq tilida Salavot deb yuritilgan mavze shaharning eng muxim manzillaridan hisoblangan. Salavot XVII asr boshlarida ham mavjud bo'lgan Chingil ariq (Jingil ariq) qishlog'i bilan yonmayon joylashgan. Salavot hukmdorning qarorgohi bo'lgan, unda bozor, madrasa va juma masjidi hamda baland minoralari alohida holda ajralib turgan. Yana Mahmud ibn Valining ta'kidicha, viloyatda bog' va ekinzorlar kam uchraydi, yeri qumloq bo'lganligidan iqlimi issiqdir, bu yerda g'alla va qovun yaxshi yetiladi.³

O'z davri siyosiy maydonida yirik mavqe va maqomga ega bo'lgan Abdullaxon 1584 yili Amudaryoning o'ng qirg'og'idagi yerlarni, jumladan, Termiz shahrini o'g'li Abdulmo'minga in'om etadi. Buxoro taxtini 1601-yili egallagan joniylar (ashtarxoniy)lar Chag'oniyon yurtida o'z hukmronligini o'rnatib, unga shayboniy Jonibek Sulton avlodi Muhammad Salim Sulton hokim etib tayinlanadi. Termiz hokimi va qal'a kutvoli amir Odilbiy joniylarga bo'ysunmaslikka harakat qilib, qarshilik qo'rsatadi. Boqi Muhammad 1602-yilning bahorida Termiz va Chag'oniyondagi qarshiliklarni bostirib, bu yerlarni Joniylar davlatiga tobe qiladi. Xullas, XVII asrdagi o'zaro urushjanjallar Termizning qadimiy rivoji va mashhurligiga salbiy ta'sir ko'rsata boshlaydi. Shahar 1646-1647- yillarda hatto boburiylar sulolasidan bo'lmish hind shahzodasi Avrangzeb tomonidan istilo qilinadi va boshqariladi. Keyinchalik musulmon hind sarkardasi Saodatxon tomonidan Termiz qayta istilo qilinib, talanib, vayron etiladi.⁴

Ashtarxoniy davrida o'zbek urug'larining o'zaro raqobati natijasida markazning ta'siri pasayib boradi, 1702- yili Ubaydulloxon hukmronligi davrida markaz bilan mahalliy hukmdorlar kurashida Termiz hokimi katta mavqega ega edi. qo'ng'iroq urug'idan bo'lgan SHERALIXON o'zining ittifoqchilariga tayanib Ubaydulloxonga bo'ysunmay qo'yadi. SHERALIXONNING niyati shayboniylar va ashtarxoniy davridagi o'zaro kurash iskanjasida tanazzulga yuz tutgan Termizni qayta tiklashga urinib ko'rish edi. Ammo bu urinishlar natija

bermagach, Sheralixon o'z mulki doirasida qal'a qurdiradi va unga Sherobod nomini beradi. Ashtarxoniy Ubaydulloxon bo'lsa, Muhammad Rahimbiyning maslahati bilan Termiz hokimligiga nayman urug'idan bo'lgan Ne'matullo to'qsaboni tayinlaydi. Sheralixon bu orada Ne'matulloning Termizga kelishini kutmasdan Sherobod qal'asiga ketib qoladi. Ana shu qo'ng'iroq urug'ining umumiy yig'ilishida aniq bir fikrga kelisha olmaslik tufayli, bu qavm axdi ikkiga bo'linadi: ularning bir qismi Sheralixonni yoqlab Sherobodga ketishadi, qolganlari o'z joylari Termizda qolishadi. Termiz shahri o'z tarixining eng qora kunlarini boshidan kechirayotganda vohada yangi markaz shakllana boshlaydi. Keyinchalik Buxoro amirligining yangi hududiy birligi Sherobod bekligi tashkil qilinadi. Xudsi shu davrda Chag'oniyon (Budrach)ning batamom tushkunlikka yuz tutishi oqibatida qizilsuvning yuqori Havzasida yangi shahar Dexi nav (Denovyangi qishloq) shakllanadi.⁵

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yakubova . D. " Surxondaryo tarixi " , Denov-2021
2. Tursunov S.N. va b. Surxondaryo tarix ko'zgasida.T., 2001.
3. Jaloliddin Mirzo Termiz tarixi Toshkent, «Sharq» 2001
4. Annaev T., Shaydullaev Sh. Surxondaryo tarixidan lavhalar. T.: Meros, 1997.
5. Ahmedov B. Tarixdan saboqlar. T.: O'qituvchi. 1994.
6. Og'Abek Bahridin Ogli Mamayusupov, & Quvonchbek Dilmurod O'G'Li Bozorov (2022). BUYUK IPAK YO'LI-MULOQOT VA HAMKORLIK YO'LI. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2 (1), 115-122. doi: 10.24412/2181-2454-2022-1-115-122
7. Dilmurod o'g'li, B. Q. (2021). A NEW STAGE IN DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN UZBEKISTAN AND TAJIKISTAN. Eurasian Journal of Academic Research, 1(6), 64-66.
8. Panjiyev, J. T. O. G. L., Bozorov, Q. D. O. G. L., & Xolboyev, J. L. O. G. L. (2022). Artificial irrigation system during the reign of Amir Temur and the Timurids. Science and Education, 3(1), 154-156.
9. Nazirov, B. (2020). "IMOMUL HUDA – HIDOYATGA BOSHLOVCHI IMOM. Wydawnictwo Naukowe "iScience".
10. Nazirov, B. (2022). Aburazzoq Samarqandiyning "Matlai sadayn va majma ul bahrayn" asarida tarixiy shaxslar talqini. "Lesson press" Nashriyoti.
11. Nazirov, B. (2022). Temuriy hukmdorlar: Mirzo Shoxrux va Mirzo Ulug'bek. Risola. "Lesson press" Nashriyoti.
12. Xolto'rayevich, M. A. (2022). The Last Period in the Resistance Movement in Surkhandarya and the Repression of the National Forces. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY, 3(12), 17-20.
13. Менглибоев, А. Х. (2021). Сурхондарё округида миллий кучларнинг қатағон қилиниши. ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ, 4(11).
14. Ibragimovna, K. N., & Dilmurod o'g'li, B. Q. (2022). Karakalpak Baxshi and the Art of Music. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY, 3(5), 89-92.
15. Nazirov, B. (2022). O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. TAFAKKUR AVLODI